

УДК 338.516.22.009.12

Л. І. Катан,

к. т. н., доцент, професор кафедри фінансів,

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

ФІНАНСОВО-ЕКОЛОГІЧНІ ІНСТРУМЕНТАРІЇ РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ В УМОВАХ МІНЛИВОЇ ЕКОНОМІКИ

L. Katan,

PhD, Professor Department of Finance, Dnipropetrovsk State Agrarian-Economy University, Dnipropetrovsk, Ukraine

FINANCIAL-ENVIRONMENTAL TOOLKIT OF REGULATION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN AGRICULTURAL SECTOR IN CHANGING ECONOMICAL CONDITIONS

У статті проаналізовано та доведено посилення розбалансованості системи "аграрна економіка — людина — аграрне довкілля". Запропоновано вдосконалення порядку розмежування екологічних платежів сплачених сільсько-господарськими підприємствами для формування засад сталого розвитку аграрної сфери.

This paper analyzes and proves aggravation of imbalance in the "agrarian economy-human-agricultural environment" system. Author offers to improve the distribution system of environmental fees that are paid by agrarian enterprises and farms for the creation of agrarian sustainable development.

Ключові слова: аграрна сфера, сталий розвиток, фінансово-екологічні інструментарії, екологічні платежі, Бюджетний кодекс.

Key words: agriculture, sustainable development, financial-environmental toolkit, environmental fees, Budgetary Policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах мінливої економіки при наростанні деструктивних екологічних процесів в аграрній сфері забезпечення її сталого розвитку є необхідними умовами для забезпечення продовольчої безпеки держави. Отже, актуальність і доцільність дослідження фінансово-екологічних інструментаріїв регулювання аграрної сфери економіки України обумовлено значимістю гармонізованого функціонування її складових: економічної, соціальної та екологічної і особливим статусом аграрної сфери в національному господарському комплексі держави.

Проблема визначення фінансово-екологічних інструментаріїв регулювання аграрної сфери вітчизняної економіки в контексті сталого розвитку аграрної сфери займає важливе місце в аграрній економічній науці.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання взаємодії економіки та екології, формування наукових основ сталого розвитку аграрного сектора економіки держави знайшли відображення в працях відомих вчених-еко-

номістів: В. Вернадського, Б. Данилишина, М. Долішнього, С. Дорогунцова, Г. Іваницької, Л. Мельника, Є. Мішеніна, В. Паламарчука, С. Подолинського, В. Трегобчука, Г. Черевка та ін. Проблема фінансування заходів щодо збереження, раціонального використання та відтворення природних ресурсів аграрної сфери присвячено праці таких вчених, як О. Балацький, В. Борисова, О. Веклич, С. Ілляшенко, О. Кашенко, О. Прокопенко, А. Чупіс та ін. Віддаючи належне існуючим науковим розробкам, слід все ж відмітити необхідність вдосконалення форм та методів фінансування аграрної сфери для забезпечення раціонального використання природних агресурсів у контексті концепції сталого розвитку.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є визначення напрямів удосконалення фінансових інструментаріїв екологічного регулювання аграрної сфери економіки України задля формування відповідних джерел фінансування заходів зі зменшення екодеструктивного впливу на аграрне довкілля в умовах мінливої економіки.

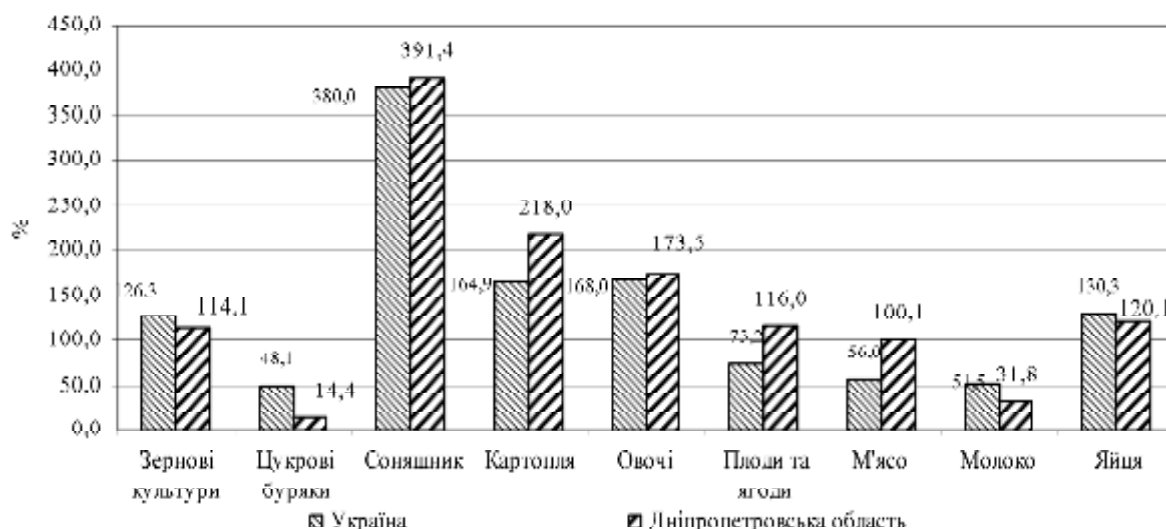

Рис. 1. Індекси обсягів виробництва сільськогосподарської продукції на одну особу в Україні та Дніпропетровській області за 1990–2011 рр., 1990 р. = 100 %

Джерела: [2, с. 97, 392; 3, с. 141, 417].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Кінець ХХ століття вважається періодом започаткування та розвитку нових взаємовідносин людства та навколишнього середовища. Наприкінці 1960-х років з ініціативи відомого італійського науковця і менеджера А. Печчеї група європейських та американських вчених і підприємців об'єдналася у неформальну організацію з назвою "Римський клуб" з метою вивчення стану та перспектив розвитку системи "аграрна економіка — людина — аграрне довкілля". За їхніми розрахунками людство рухається в напрямку катастрофічного прогнозу, здійснюючи найгірший з можливих сценаріїв, і основне загострення проблеми слід очікувати в середині ХХІ століття [1].

Ознаками майбутньої катастрофи є зменшення доступних ресурсів ґрунтів та води, скорочення виробництва продуктів харчування в розрахунку на одну особу, забруднення довкілля, поява нових вірусних та бактеріальних хвороб, деградація індивідуальної та колективної поведінки людей. Окремі з перелічених індикаторів, а саме, динаміка зміни індексів обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в Україні та Дніпропетровській області в розрахунку на одну особу у за 1990—2011 рр. (рис. 1).

Аналізуючи одержані дані, можна пересвідчитися в тому, що за досліджуваний період по Україні мало місце суттєве збільшення виробництва соняшнику в 3,8 рази, тоді як по решті продукції відмічається незначне зростання, а саме: виробництво овочів зросло в 1,7 рази, картоплі — 1,6 рази, яєць — 1,3 рази, або взагалі відбувається значний спад, особливо сут-

тєвий в тваринництві при виробництві молока та м'яса, обсяги виробництва яких зменшилися майже в 2 рази.

Значне збільшення виробництва соняшнику пояснюється відносною прибутковістю вирощування цієї культури, а також існуванням стабільного внутрішнього та міжнародного попиту. Дніпропетровська область вздовж 1990—2011 рр. в порівнянні з середніми даними по Україні мала вищий рівень виробництва на душу населення тільки по соняшнику (391,4%), картоплі (218,0 %), овочах (173,5%) та фруктах (116 %) та гірший по іншим продуктам, особливо по молоку (31,8 %) та цукровому буряку (14,4 %). Частково це пояснюється рівнем спеціалізації області, але в контексті сталого розвитку, істотне збільшення виробництва соняшника викликає занепокоєння з точки зору поглиблення екодеструктивних наслідків сільськогосподарської діяльності: відмови від сівозмін і відведення землі під пар; звуження спеціалізації сільськогосподарського виробництва, надання переваг вирощуванню бізнес-культур і витіснення кормових культур; розширення застосування агрохімікатів; посилення концентрації земель, укрупнення господарств, поглиблення районування виробництва та загалом формування екологічно несприятливих агроландшафтів, зі скороченням у них природних елементів.

Щодо продовольчого споживання в Україні та Дніпропетровській області, то аналіз статистичних даних свідчить, що їх наявний стан можна охарактеризувати як загрозливий щодо життєзабезпечення населення, тому що фактичне споживання низки найважливіших видів продуктів харчування на душу населення як в

Таблиця 1. Динаміка споживання продуктів харчування в Україні та Дніпропетровській області за 1990–2011 рр. (на душу населення / рік), кг

Найменування продукту	Раціональна норма	Україна					Дніпропетровська область				
		1990 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р. у % до		1990 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р. у % до	
					1990 р.	норми				1990 р.	норми
М'ясо та субпродукти	80	68	52	51,0	75,0	63,8	79	56,5	56,6	71,6	70,8
Молоко та молочні продукти	380	373	214	205,0	55,0	53,9	366,2	178,9	170,6	46,6	44,9
Яйця, шт.	290	272	260	310,0	114,0	106,9	257	298	326	126,8	112,4
Риба та рибні продукти	20	175	17,5	13,4	7,7	67,0	17,2	14,4	13,7	79,7	68,5
Цукор	38	50	41	39,0	78,0	102,6	47,3	36,3	37,5	79,3	98,7
Олія рослинна всіх видів	13	11,6	15	13,7	118,1	105,4	11,5	15,2	13,9	120,9	106,9
Картопля	124	131	132	139,0	106,1	112,1	91,3	93,6	106,4	116,5	85,8
Овочі та баштанні	161	102	129	163,0	159,8	101,2	110,3	153,7	165	149,6	102,5
Плоди та ягоди	90	47	44	53,0	112,8	58,9	44,9	57,1	62,4	139,0	69,3
Хліб і хлібні продукти	101	141	115	110,0	78,0	108,9	157,9	106,9	105,3	66,7	104,3

Джерела: [2, с. 97, 392; 3, с. 141, 417].

державі, так і області значно нижче рекомендованих Інститутом харчування Міністерства охорони здоров'я України (табл. 1).

Раціон середньостатистичного українця у 2011 р. складається переважно з хлібних продуктів, картоплі, овочів, цукру, яєць та олії. Ці продукти харчування споживаються відповідно до норми або навіть перевищують її. Натомість, життєво необхідні м'ясо, молоко, риба та ягоди українці "не доїдають" на 36,6 %; 46,1 %; 33,0 % та 41,1% відповідно. Для Дніпропетровської області кошик продуктів харчування, які споживаються відповідно до норм менший, він включає хлібні продукти, овочі, олію та яйця. Таким чином, як по Україні, так і по Дніпропетровській області за чотирма продовольчими групами, а саме: "хліб і хлібні продукти", "овочі", "олія", "яйця" фактичне споживання перевищило раціональну норму.

Таке перевищення є свідченням незбалансованості харчування населення, яке намагається забезпечити власні потреби за рахунок економічно доступних продуктів харчування рослинного походження. В порівнянні з 1990 роком ситуація із раціональним споживанням зазначених продуктів харчування погіршилася. Не дивно, що за такого незадовільного рівня харчування кількість населення України скорочується. В 1990 році вона становила 51,94 млн осіб, а в 2011 році — 45,6 млн осіб (скорочення на 12,2 %) [3, с. 20].

Таким чином, можна констатувати, що Україна вже сьогодні відчуває на собі негативні наслідки розбалансованості системи "аграрна економіка — людина — аграрне довкілля".

Екодеструктивні чинники, які мають місце в аграрному виробництві, з одного боку, а з

іншого — істотне зменшення обсягів фінансових ресурсів у вигляді капітальних інвестицій на фінансування природоохоронної діяльності сільськогосподарських товаровиробників є одними з основних чинників, які становлять загрозу ресурсо-екологічній безпеці подальшого розвитку аграрної сфери та формуванню засад її сталого розвитку (табл. 2).

Протягом досліджуваного періоду на охорону навколишнього природного середовища у 2011 р. в цілому по Україні було витрачено 6451 млрд грн., що на 3689,5 млн грн. або на 133,6% більше ніж у 2010 р., тоді як в Дніпропетровській області при зростанні обсягів фінансування в абсолютних значеннях на 558,9 млн грн. темпи приросту склали 58,8 %, що свідчить зниження темпи зростання обсягів фінансових ресурсів в порівнянні з загальнодержавними у зв'язку з відсутністю в достатньому обсязі додаткових джерел фінансування природоохоронної діяльності в області.

У 2011 р. у структурі капітальних інвестицій на охорону та раціональне використання природних ресурсів по Україні найбільшу питому вагу займають витрати на охорону атмосферного повітря і клімату (39,3%), в той час по Дніпропетровській області спостерігається збільшення витрат на поводження з відходами (58,3 %) та захист і реабілітацію ґрунтів, підземних і поверхневих вод (20,7 %), що пояснюється наявністю потужних добувних підприємств.

Але аналіз структури капітальних інвестицій Дніпропетровської області свідчить, що суб'єкти господарювання Дніпропетровської області значну частину капітальних витрат направляють на покриття заподіяних аграрному природному середовищу збитків, а роботи по

Таблиця 2. Динаміка обсягів та структури капітальних інвестицій на охорону та раціональне використання природних ресурсів за напрямками природоохоронної діяльності по Україні та Дніпропетровській області

Показник	Україна			Зміни 2011 р. (+,-) до		Дніпропетровська область			Зміни 2011 р. (+,-) до	
	1996 р.	2010 р.	2011 р.	1996 р.	2010 р.	1996 р.	2010 р.	2011 р.	1996 р.	2010 р.
Капітальні інвестиції, всього, млн грн.	520,6	2761,5	6451	5930,4	3689,5	170,3	950,9	1509,8	1339,5	558,9
у тому числі, у %										
- охорона атмосферного повітря і клімату	17	41,3	39,3	22,3	-2	13,5	27,5	14,8	1,3	-12,7
- очищення зворотних вод	52,3	26,5	11,2	-41,1	-15,3	31,3	26,7	6	-25,3	-20,7
- поводження з відходами	2,8	17,2	18,4	15,6	1,2	0,1	32,5	58,3	58,2	25,8
- захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	26,6	11,6	9,9	-16,7	-1,7	3,3	13,3	20,7	17,4	7,4
- зниження шумового і вібраційного впливу	...	0,4	0,6	-	0,2	-	-	0,1	-	-
- збереження біорізноманіття і середовища існування	0,5	0,7	0,2	-0,3	-0,5	0	0	0	0	0
- радіаційна безпека	...	0,1	19,8	-	19,7	...	-	0,1	-	-
- науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування	...	0,3	0,2	-	-0,1	...	-	-	-	-
- інші напрями природоохоронної діяльності	0,8	1,9	0,4	-0,4	-1,5	51,8	0	0	-51,8	0

Джерела: [2, с. 508, 509; 3, с. 524].

збереженню агроландшафту та науково-дослідні розробки природоохоронного спрямування фінансують за залишковим принципом, оскільки обсяги їх фінансування знизились майже до нульових відміток, що призводить до повільного та слабкого відновлення проведення агротехнічних і землеохоронних заходів з метою покращення якісного стану сільськогосподарських угідь, підвищення їх екологічної стійкості та відновлення родючості.

На нашу думку, в сучасних умовах в контексті концепції сталого розвитку аграрних товаровиробників, потрібно спонукати, до ресурсоекономії раціоналізації структури земельних угідь, які використовуються для сільськогосподарського виробництва, раціонального співвідношення ріллі, сіножатей, пасовищ, багаторічних насаджень, підтримання родючості ґрунтів тощо, фінансування та впровадження яких може бути здійснено за рахунок коштів мобілізованих за допомогою фінансових важелів екологічного фінансування.

В Україні широко запроваджені фінансові інструментарії екологічного регулювання, ос-

новними серед них є екологічні збори/платежі за використання природних ресурсів і за забруднення навколишнього середовища, штрафи за правопорушення та позови про відшкодування збитків, заподіяних порушеннями природоохоронного законодавства, а також система пільг щодо сплати зборів за забруднення. Але аграрний сектор лише незначною мірою охоплено цим механізмом, в першу чергу це стосується екологічних платежів, які включають:

— платежі за право користування природними ресурсами (землею, надрами, спеціальне лісо- і водокористування);

— екологічний податок, який до прийняття Податкового кодексу України мав назву збір за забруднення навколишнього природного середовища;

— платежі за нераціональне використання природних ресурсів, за погіршення їх якості [4].

Із запровадженням Податкового кодексу України для платників фіксованого сільськогосподарського податку (ФСП) єдиним видом екологічних платежів залишився екологічний податок (збір за забруднення навколишнього

природного середовища) [4]. Основним недоліком чинного законодавства є те, що платники цього податку сплачують його незалежно від результатів їх фінансово-господарської діяльності, що не стимулює суб'єктів господарювання інвестувати в технологічні траєкторії стійкого розвитку, екологічні ланцюжки.

За 2003—20011 рр. сума екологічних платежів сплачених сільськогосподарським підприємствами Дніпропетровської області зросли [2, с. 492]. У 2011 р. у порівнянні з 2003 р. це зростання склало 1632,0 млн грн. або 4,7 рази, найбільше зростання відмічається розмірів екологічного податку (на 205,3 млн грн. або в 123 рази) та плати за землю (на 1174,1 млн грн. або 4,6 рази), тоді як фіксований сільськогосподарський податок за досліджуваний період зменшився на 0,6 млн грн. або на 7,2% [2, с. 511].

У структурі сплачених екологічних платежів мали місце суттєві зміни: до початку світової фінансово-економічної кризи 2008 р. найбільшу частку займила плата за землю (71,6% у 2007 р.), але починаючи з 2008 р. найбільшу питому в складі екологічних платежів займав екологічний податок (56,1% у 2011 р.).

Збільшення екологічного податку в складі та структурі сплачених екологічних платежів свідчить про збільшення обсягів забруднення навколишнього середовища сільськогосподарськими підприємствами, тобто діюча система екологічного оподаткування діяльності сільськогосподарських підприємств не спонукає їх до раціонального використання природних ресурсів.

З метою збільшення фінансового забезпечення заходів місцевого значення агроекологічного спрямування, а саме: на охорону і раціональне використання земель, водних та мінеральних ресурсів, збереження природно-заповідного фонду замість запропонованого з 2013 р. розмежування екологічного податку у пропорціях: до державного бюджету зараховувати 53% податку, а до місцевих — 47%, у тому числі: до сільських, селищних, міських бюджетів — 33,5%, обласного бюджету — 13,5%, використовувати наступну схему: екологічний податок до державного бюджету не зараховувати та, відповідно, внести зміни до Бюджетного кодексу України у частині зарахування екологічного податку, а саме до сільських, селищних, міських бюджетів зараховувати 70% надходжень екологічного податку та 30% — до обласного бюджету. Вважаємо, що саме такий порядок розмежування екологічного податку дозволить збільшити фінансові ресурси місцевих бюджетів для фінансування капітальних інвестицій на охорону та раціональне використання природних агроресурсів.

Крім того, в умовах мінливої економіки необхідно розмежувати екологічні податки та економічних санкцій за екологічну шкоду. Останні застосовуються у випадках порушення вимог екологічних стандартів. Вони мають передбачати повне відшкодування завданих екологічних збитків і бути інструментом економічного покарання за незадовільне використання природних ресурсів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, фінансові інструментарії екологізації аграрного виробництва з метою зниження екодеструктивного впливу на аграрне природне середовище повинні формуватися з врахуванням імперативу сталого розвитку аграрної сфери через вдосконалення податкової політики, яка повинна бути екологоорієнтованою; реформування податкового законодавства, а саме адміністрування екологічних платежів в частині їх розподілу між бюджетами відповідних рівнів.

Література:

1. Peccei A. One hundred pages for the future: reflections of the president of the Club of Rome / A. Peccei — New York: "Pergamon Press", 1981. — 358 pp.
2. Статистичний щорічник Дніпропетровської області за 2011 рік / за ред. О.М. Шпильової. — Д.: Головне управління статистики у Дніпропетровській області, 2012. — 530 с.
3. Статистичний щорічник України за 2011 рік / Державний комітет статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. — Київ: ТОВ "Август Трейд", 2012. — 558 с.
4. Податковий кодекс України. — К.: ДЦ "ІВЦ ДПА України", 2010. — 336 с.

References:

1. Peccei, A. (1981), One hundred pages for the future: reflections of the president of the Club of Rome, Pergamon Press, New York, USA.
 2. State Statistics Service of Dnipropetrovsk region (2011), "Statystychnyj schorichnyk Dnipropetrovskoi oblasti za 2011rik" [Statistical Yearbook of the Dnipropetrovsk region in 2011], Derzhkomstat, Dnipropetrovsk, Ukraine.
 3. State Statistics Service of Ukraine (2011), "Statystychnyj schorichnyk Ukrainy za 2011rik" [Statistical Yearbook of Ukraine 2011], Derzhkomstat, Kyiv, Ukraine.
 4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), Tax Code of Ukraine, Derzhavna podatкова administratsiia, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 03.03.2014 р.*